

KEMALETTİN KÖROĞLU, Üçtepe I. Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1998. 135 sayfa metin, metin içinde 4 harita, 1 topografik plan, 1 plan, 1 kesit, 11 çizim levhası ve 22 levha ile verilmiş 40 siyah-beyaz fotoğraf ile 4 topografik tasarısı.

Gerçekte bir doktora tezinin bazı değişiklikler ve eklemeler yapılarak düzenlenmiş yeni biçimi olan kitapta, Diyarbakır ili Bismil ilçesinin 10 km batusındaki Üçtepe Höyüğü merkez olmak üzere, Yukarı Dicle Yöresi'nin Yeni Assur Dönemi (İÖ 1000-612) tarihi coğrafya sorunları ele alınmakta ve yeni öneriler sunulmaktadır. Kitap Önsöz, I. Giriş, II. Tarihi Coğrafya, III. Lokalizasyon Sorunları ve Yeni Öneriler, IV. Sonuç, Summary, Conclusion, Bibliyografya ve Kısaltmalar, Yeni Assur Kronolojisi, Dizin ve Levhalar'dan oluşmaktadır.

Kitaba arkeolojik bulgu olarak temel destek sağlayan Üçtepe kazıları ile Diyarbakır Bölgesi Yüzey Araştırmaları'nı gerçekleştiren ekibin başkanı olan V. Sevin tarafından kaleme alınmış bulunan *Sunuş* bölümünde, Diyarbakır Bölgesi'nde yapılmış Üçtepe kazıları ile buna koşut olarak geliştirilmiş yüzey araştırmalarının amacı, gelişimi, Anadolu ile Mezopotamya arkeolojisiindeki yeri ve önemi vurgulanmıştır.

I. Giriş bölümünün *Coğrafi Konum ve Sınırlar* başlıklı birinci altbölümünde, araştırmanın gerçekleştirilmiş olduğu coğrafi alanın sınırları çizilip, tanımı yapılmaktadır. *Araştırmaların Tarihi* başlıklı ikinci altbölümde, Üçtepe Höyüğü'nün arkeoloji dünyasına J.G. Taylor tarafından "Kuruh Monolitleri" olarak anılan iki Assur steli ile birlikte tanıtıldığı belirtilmiş ve söz konusu bölgede yapılmış olan arkeolojik araştırmaların sunumu yapılmıştır. *Amaç ve Metod* başlıklı üçüncü altbölümde ise, çalışma gerçekleştirilirken izlenmiş olan yöntemler ile amaç tanıtılmıştır.

II. Tarihi Coğrafya bölümünün *A. Yazılı Kaynaklara Göre Kentler* başlıklı birinci altbölümünde, Assur yazılı belgelerinde Yukarı Dicle Yöresi hakkında geçen bilgiler derli toplu bir halde verilmiştir. Yazar, bölgedeki önemli Assur kentleri olan Tuşhan, Sinabu, Tidu, Damdam-musa ve Amedi hakkında bilinen Assur kaynaklarında yer alan tüm bilgileri çok ayrıntılı biçimde göz önüne sermiştir. *B. Arkeolojik Verilere Göre Kentler* başlıklı ikinci altbölümde önce Üçtepe kazıları ve araştırmaları sunulmuştur. Burada Üçtepe kazılarının tarihçesi, kazı uygulaması, höyüğün tabakalaşması, mimari kalıntıları ve çanak-çömleği hakkında önemli bilgiler verilmiştir. 350 x 400 m boyutu ve 44 m yüksekliği ile Diyarbakır yöresinin Tepe/Ziyaret Tepe ve Pornak (Murattaşı) ile birlikte en büyük 3 höyüğünden biri olan Üçtepe Höyüğü, İlk Tunç Çağı'ndan (bilinen en eski kültür katı) Roma Çağı içlerine kadar uzanan ve çok uzun bir süreci kapsayan tabakalaşması ile çok önemli bir merkezdir. Bu altbölümde Orta Assur Dönemi sonu - Yeni Assur Dönemi başlarına tarihlenen, olasılıkla bir anne ile çocuğuna ait iki iskeletin ele geçmiş olduğu bir mezar, özellikle ölü eşyaları bakımından çok dikkat çekicidir. Mezarda ele geçmiş olan göz bebekleri çevresi altın varaklarla süslü beyaz taştan yapılmış 2 adet sembolik göz, taştan yapılmış 1 adet altın sembolü, 1 adet altın hüzme, 8 adet altın küpe, fayans, porselen, akik ve diğer taşlardan yapılmış 3 adet kolye, 1 adet tunç yüzük, 2 adet porselen kase, 2 adet tunç bilezik ve 2 adet tunç halhal, bu mezarın önemli kişilere ait olduğuna işaret etmektedir. Höyüğün kuzey yamacında yer alan VII no'lu açmada ise, geç Yeni Assur yapı katında ele geçmiş olan siyah ve beyaz renklerle süslü duvar resmi parçaları, höyüğün bu kesiminde saray, tapınak

ya da konak olabilecek çok önemli bir yapının varlığını açıkça göstermektedir. Höyüğün Assur dönemleri çanak-çömleğine bakıldığında ise, Saray Malı kalitesinde ince yapım örnekleri ile yerel çanak-çömlekler olarak başlıca 2 ana grup bulunduğu görülmektedir. Bunlar içinde Saray Malları grubunda yer alan üzeri parmak baskı ile bezenmiş kadehler ile boya bezemeli bir dip ve bir çanak parçası dikkat çekicidir. Yerli çanak-çömlek grubunda ise, çentük ya da yiv bezemeli örnekler göze çarpmaktadır.

Bu altbölümde daha sonra yüzey araştırmaları ışığında Yeni Assur Dönemi yerleşme merkezleri ele alınmıştır. Burada yüzey araştırmaları sırasında incelenmiş olan 69 höyükten 25'inde Yeni Assur Dönemi'ne ilişkin çanak-çömlek ele geçmiş olduğu belirtilmiştir. Bu çanak-çömlek içinde özellikle kuzey etkili "Erken Demir Çağı türü Yerli Seramik" ile güney etkili "Orta ve Yeni Assur Dönemi Yerli Seramiği" adı verilen 2 çanak-çömlek grubunun yaygın olduğu vurgulanmıştır. Yazar, yüzey araştırmalarının sonuçlarına göre Erken Demir Çağı türü Yivli Seramiklerin Dicle Nehri'nin güneyinde de yayılım alanı bulduğunu açıklamış ve Üçtepe'de Yeni Assur yapı katında, Yeni Assur türü seramikler içinde bu türde 2 örneğin de ele geçmiş olduğunu belirtmiştir. Diğer grup olan Orta ve Yeni Assur Dönemi Yerli Seramiği'nin ise, Dicle Nehri'nin güneyindekilere ek olarak kuzeyindeki bazı höyüklerde de ele geçmiş olduğu söylenmiştir. Yazar Yeni Assur Dönemi çanak-çömleği ele geçmiş olan höyükleri de ayrıntılı olarak tanıtmıştır; Bunlar Dicle Nehri'nin güneyindekilere; Üçtepe, Murataşı (Pornak), Şükürlü, Kazıktepe, Höyükdibi (Melkiş), Tavşantepe, Şekerviran (Şekerören), İncirtepe (Tilarap), Aktepe, Kazancı (Kürthacı), Türkmenhacı, Aralık (Tezekli), Usotepesi, Tepe (Behramki), Balcılar (Saladun ?) ve Pınarbaşı (Matar), Dicle Nehri'nin kuzeyi ve doğusundakiler; Eliaçık (Köpekli), Beşiktepe (Mollacebbar), Karaçalı (Tilalo), Yukarı Bağpınar (Zoğzunc), Gökçetezek (Raşık), Yarımca, Çubuklu (İshakan), Pir Hüseyin, Sivritepe (Şehaban) ve Diyarbakır'dır (Kara Amid, Amid). Bu altbölümde son olarak yollar tanıtılmıştır. Yazar hem Assur ve Osmanlı kaynaklarına hem de yüzey araştırmalarında elde etmiş olduğu verilere ve gözlemlere dayanarak Yukarı Dicle Yöresi'nin Assur Dönemi'nde kullanılmış olan yolları ve güzergahları ile bu güzergahlar üzerinde yer alan kentler hakkında yeni öneriler getirilmiştir. Bu yollar 1. Savur Yolu, 2. Mardin eşiği Yolu, 3. Demirci Yolu, 4. Lice-Genç Geçidi (Dicle kaynağı) ve 5. Ergani-Maden Geçidi'dir.

III. Lokalizasyon Sorunları ve Yeni Öneriler bölümünde yazar, Yukarı Dicle Yöresi'nin tarihi coğrafyasına ilişkin sorunlar ile lokalizasyon önerilerini ayrıntılı bir şekilde tartışmıştır. Bu bölümün *Assur Krallığı'nın Yeniden Kurduğu Kentler* başlıklı birinci altbölümünde, özellikle Tuşhan kenti üzerinde durulmuş ve K. Kessler'in Üçtepe'nin 15 km doğusunda yer alan Tepe/Ziyaret Tepe Höyüğü'ne lokalize ettiği bu Yeni Assur eyalet merkezinin Üçtepe Höyüğü ile eşitlenebileceğini vurgulamıştır. Yazar, diğer önemli bir Assur kenti olan Sinabu için ise K. Kessler'in de önermiş olduğu Murataşı'nı (Pornak) lokalizasyonunu benimsemiştir. Damdam-musa kenti için ise, Üçtepe ve Murataşı'nın (Pornak) bausında yer alan Kazıktepe önerilmiştir. Yazar tarafından yörede olduğu düşünülen Assur kentleri içinde lokalizasyonu en sorunlu olarak ifade edilen ve K. Kessler tarafından Üçtepe ile eşitlenmiş olan Tidu/Taidu kenti ise, Murataşı (Pornak) ve Üçtepe'nin doğusunda bulunan Tepe/Ziyaret Tepe ile lokalize edilmiştir. *Fethedilen Ülke ve Kentler* başlıklı ikinci altbölümde ise, Assur kaynaklarında adları geçen, Yukarı Dicle Yöresi'de yer aldığı düşünülen ve Assurlular tarafından ele geçirilmiş olan ülke ve kentlerle ilgili lokalizasyon önerileri önemli bir yer tutmuştur. Bu bölümde Mardin-Diyarbakır yolu üzerindeki İncirtepe (Tilarap) ile Tavşantepe höyüklerinin konumlarının Kinabu ve Mariru'ya uydukları belirtilmiştir. Bunlara ek olarak Dirria ülkesi ve krali kenti Pitura için Tuşhan ve Dicle'nin kuzeydoğusunda, bir günlük bir uzaklıkta bu konumun çıkarılabileceği vurgulanarak, önceden yapılan çalışmalarla Batrik Höyüğü'ne (Yukarı Kılıçtaşı) lokalize edilmiş olan Pitura'nın, bu höyüğe uygun düşmediği, buna karşın Dicle Nehri'nin kuzeyindeki höyüklerden en bü-

yüğü olan ve çevresinde terasları da bulunan Karaçalı Höyüğü'nün (Tilalo) Pitura kenti ile eşitlenebileceği öne sürülmüştür. *Yollar* başlıklı üçüncü altbölümde ise, özellikle Assur Kralı II. Aşur-nasir-apli'nin Yukarı Dicle Yöresi'ne düzenlediği 2 sefere ilişkin kayıtlar temel alınarak, bu kralın izlemiş olduğu yolların bugün hangi güzergahlar olabileceği tartışılmıştır.

Büyük bir emek harcanarak, uzun ve yorucu araştırmalar sonucunda 1994 yılında bir doktora tezi olarak tamamlanan, 1995 yılında ise bazı eklemelerle baskıya verilerek 1998 yılında basımı gerçekleştirilen bu kitabın, sözü edilen bu basım süreci içinde ve özellikle 1998-1999 yıllarında, birçok bilim adamı tarafından Yukarı Dicle Yöresi'nde konuyla ilgili önemli arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ilısu ve Kargamış Barajları'nın yapımı nedeniyle başlatılan büyük bir arkeolojik proje çerçevesinde hızlanan bu araştırmalar sırasında özellikle, Bismil civarında kurtarma kazıları ile yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda yörenin Yeni Assur Dönemi tarihi coğrafyası yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda K. Radner ve A. Schachner yapıları gözlemlerle özellikle Tuşhan-Üçtepe ve Tidu/Taidu-Tepe/Ziyaret Tepe eşitliklerini yoğun biçimde tartışmışlar ve büyük ölçüde yalnızca yazılı kaynaklara dayanarak, K. Kessler'in lokalizasyon önerisinin doğruya daha yakın olabileceğini yani Tepe/Ziyaret Tepe'nin-Tuşhan olma olasılığının daha yüksek olduğunu işaret etmişlerdir (Radner/Schachner 2001, 739). Buna karşın hem Assur yazılı kaynakları ile tarihi coğrafya verileri hem de Üçtepe kazısından elde edilmiş arkeolojik bulguları kullanarak konu ile ilgili bir yazı kaleme almış olan V. Sevin, Üçtepe'nin en az iki Yeni Assur yapı katına sahip olduğunu, höyükte çok önemli bir yapının varlığını işaret eden duvar resmi parçalarının ele geçmesi bulunduğunu belirterek, Üçtepe-Tuşhan eşitliğinin büyük bir olasılık olduğuna dikkat çekmiştir. V. Sevin ayrıca, kazılan alanlara göre Üçtepe'nin İÖ 2. Binyılında önemsiz bir yerleşmeye sahip olduğuna da işaret etmiştir (Sevin 1995, 449-450). Tidu/Taidu kentinin ise, İÖ 2. Binyılda çok önemli bir kent olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, V. Sevin'e göre İÖ 2. Binyıla ait Üçtepe'de ele geçmiş olan arkeolojik bulgular, bugünkü bilgilerimiz ışığında Tidu/Taidu-Üçtepe eşitliği olasılığını zayıflatmaktadır. Ayrıca K. Radner ve A. Schachner'in V. Sevin'in söz konusu bu yazısını görmemiş ya da değerlendirmeye almamış olmaları oldukça düşündürücüdür. K. Radner ve A. Schachner söz konusu yazılarında ayrıca, K. Köroğlu'nun Karaçalı (Tilalo) ile eşitlediği Pitura kenti için Tepe/Ziyaret Tepe'nin yaklaşık 25 km doğusunda bulunan Salat Tepe'yi önermişlerdir (Radner ve Schachner 2001, 739).

Kitabın IV. Sonuç bölümünde yazar, arkeolojik bulgular ile yüzey araştırmalarında sağlamış olduğu gözlemlerle Yukarı Dicle Yöresi ile ilgili tarihi coğrafya önerilerini sunmuştur. Buna göre Üçtepe'nin Tuşhan'la eşitlenebileceği bir kez daha vurgulanmış, Damdammusa'nın Kazık-tepe'ye, Sinabu'nun Murattaşı'na (Pornak), Tidu/Taidu'nun Tepe/Ziyaret Tepe'ye, Mariru'nun Tavşantepe'ye, Kinabu'nun İncirtepe'ye ve Pitura'nın ise Karaçalı'ya (Tilalo) lokalize edilebileceği savunulmuştur.

Sonuç olarak, yeni arkeolojik ve filolojik bulgularla her an büyük değişikliklere sahne olabilecek Yukarı Dicle Yöresi'nin Yeni Assur Dönemi (Demir Çağı) arkeoloji ve karmaşık tarihi coğrafya sorunlarını başarı ile ele almış ve bu sorunlara yeni öneriler sunmuş olan kitap, halen çok yoğun araştırmalara sahne olan söz konusu yöredeki araştırmalar için bir başvuru eseri niteliğindedir.

ŞEVKET DÖNMEZ

